

Kurzová, Helena

Gramatikalizační procesy v balkánských jazycích

In: *Studia Balkanica Bohemo-Slovaca. IV, (Příspěvky přednesené na IV. balkanickém sympoziu v Brně ve dnech 25. a 26. května 1994)*. Dorovský, Ivan (editor). 1. vyd. Brno: Masarykova univerzita, 1995, pp. 76-88

ISBN 8021011580

Stable URL (handle):

<https://hdl.handle.net/11222.digilib/122738>

Access Date: 18. 02. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

GRAMATIKALIZAČNÍ PROCESY V BALKÁNSKÝCH JAZYCÍCH

Gramatikalizační procesy, které vedly k vytvoření analytických (eventuelne druhotně syntetických) tvarů, jsou dobrým východiskem pro postižení celkové obnovy gramatiky evropských jazyků a pro charakteristiku areálních shod a rozdílů. Z rekonstrukce výchozího stavu, tj. stadia gramatikalizace před balkánskou konvergencí, a z povahy gramatikalizačních procesů lze vyvodit předpoklady a meze konvergence. Celkový efekt gramatikalizace umožňuje nově definovat některé balkánské shody.

V současné lingvistice jsou gramatikalizační procesy, jimiž z původních syntaktických spojení vzniká gramatická forma, tedy vývoj od syntaxe k morfologii, v centru pozornosti.¹ Některé přístupy se však omezují na postižení sémantických zdrojů, z nichž vznikají jednotlivé gramémy, tak gramémy futura z modálních sloves. Pro námi sledované cíle je nezbytné komplexnější pojetí, zachycující všechny momenty podílející se na gramatikalizaci původní syntaktické konstrukce a charakterizující začlenění nově vzniklé gramatické formy do gramatického systému.²

V případě balkánského členu jsou relevantními momenty postposice a opakování členu, obojí je pravděpodobně konec konců vyvoditelné z toho, že zde šlo přednostně o gramatikalizaci adjektivního, připojujícího členu, tzv. Gelenkpartikel nebo Gelenkartikel. Ani postposice ani opakování nejsou zastoupeny ve všech čtyřech centrálních balkánských jazycích, tj. v albánštině, bulharštině/ makedonštině, rumunštině a nové řečtině. Vždy se jeden jazyk shodě vymyká.³

Existence starého prepositivního členu blokovala v řečtině vytvoření postpositivního členu. Pro ty, kdo respektují jen postposici jako balkanismus, byl člen jedním z argumentů k vyloučení novořečtiny z centrálních balkánských jazyků. Inovací spočívající v rozšíření možnosti opakování členu v nominální frázi (ι καλός ο άνθρωπος, nejen άνθρωπος ο καλός) však má řečtina podíl na jiném podstatném rysu balkánské konvergence, a to na opakování příznaku určenosti.

(1) nominální fráze v balkánských jazycích

bulh.	добрият приятел	„dobrý přítel“
nř.	ο καλός (ο) φίλος / ο φίλος ο καλός	
rum.	prietenu (cel) bun	

alb.	miku i mirë	
bulh.	добрата жена	„dobrá paní“
nř.	η καλή (η) γυναίκα / η γυναίκα η καλή	
rum.	fata (cea) frumoasă	„hezka dívka“
alb.	vajza e bukur	

Na tomto opakování se svým členem nepodílí bulharština s makedonštinou (kde postpositivní člen navázal na slovanský adjektivní člen a kde je preferována preposice adjektiva), podílí se však do jisté míry na šíře pojetém opakování/kongruenci, spočívajícím v kombinovaném opakování příznaků určenosti a rodu. Opakování formálního příznaku rodu lze považovat za součást balkánské konvergence. Bulharština má tuto tendenci k tzv. rodové deklinaci společnou s ostatními slovanskými jazyky, a tedy podmíněnou již genetickou příslušností. Rod je v balkánských jazycích u substantiva signalizován, a to částečně zakončením základní formy, částečně deklinačním typem. V albánštině je rod zakončením substantiva bez členu, tedy tzv. neurčitou formou, signalizován nejednoznačně, jednoznačný je až v tzv. určité formě, tj. u substantiva s do značné míry syntetizovaným (morfologizovaným) enklitickým členem. Pro maskulina však platí jiné homonymie v deklinačním paradigmatu než pro feminina, a oba rody se také liší preferovaným typem plurálu (vyjádření konsonantickou alternací jen u maskulin, *-a* plurál je charakteristický pro feminina). Pro maskulina platí homonymie: základní forma (nom.sg.) se členem (určitá) je totožná s gen. dat. sg. neurčité deklinace, např. *mali* („hora“) nebo *miku* („přítel“) jsou formy pro urč. nom. sg. (neurč. nom/akuz. sg. je *mal* a *mik*) a neurč. gen/dat. sg. Pro feminina platí dvě alternativní homonymie, a to totožnost buď neurčité (nom/akuz. sg.) nebo určité (nom.sg.) základní formy s neurčitou formou plurálu (nom. akuz.pl), srov. neurč. nom.akuz.sg. *lule* „květina“ = nom.akuz. pl. „květiny“, urč. nom.sg. *vajza* „dívka“ = nom.akuz.pl. „dívky“.

- (2) maskulina v albánštině
homonymie: nom.sg. urč. = gen/dat.sg. neurč.
- (3) feminina v albánštině
alternativní homonymie:
neurč. nom/akuz.sg. = neurč. nom/akuz.pl.
srov. (6)
urč. nom.sg. = neurč. nom/akuz.pl.
srov. (7)
- (4) maskulina na *-i*

singulár			
neurč.		urč.	„hora“
nom/akuz.	<i>mal</i>	nom.	<i>mali</i>
		akuz.	<i>malin</i>
gen/dat/abl.	<i>mali</i>		<i>malit</i>

(5) maskulina na *-u*

singulár			
neurč.		urč.	„přítel“
nom/akuz.	<i>mik</i>	nom.	<i>miku</i>
		akuz.	<i>mikun</i>
gen/dat/abl.	<i>miku</i>		<i>mikut</i>

(6) feminina na *-ja*, neurč. *-e*

singulár			
neurč.		urč.	„květina“
nom/akuz.	<i>lule</i>	nom.	<i>lulja</i>
		akuz.	<i>lulen</i>
gen/dat/abl.	<i>luleje</i>		<i>lules</i>

plurál

		neurč.	urč.
nom/akuz.		<i>lule</i>	<i>lulet</i>
gen/dat.		<i>luleve</i>	<i>lulevet</i>
abl.		<i>lulesh</i>	„—“

(7) feminina na *-a*

singulár			
neurč.		urč.	„dívka“
nom/akuz.	<i>vajže</i>	nom.	<i>vajza</i>
		akuz.	<i>vajžën</i>
gen/dat/abl.	<i>vajže</i>		<i>vajžës</i>

plurál

	neurč.	urč.
nom/akuz.	<i>vajza</i>	<i>vajzat</i>
gen/dat.	<i>vajzave</i>	<i>vajzavet</i>
abl.	<i>vajzash</i>	„—“

V rumunštině jsou rozlišena maskulina a feminina homonymiemi na úrovni neurčité deklinace (bez enklitického členu, který zde není tak morfologizován jako v albánštině), a sice velmi výrazně. V obou deklinačních jsou rozlišeny jen 2 formy, při čemž pro maskulina platí homonymie

nom/akuz. sg. = gen/dat.sg., kdežto plurál má sufix *-i*, srov. *domn* „pán“ proti *domn-i*. Pro feminina platí homonymie gen/dat sg. = plurál (nom/akuz/gen/dat.), srov. (nom/akuz.sg.) *mamă* „matka“, *lună* „měsíc“ proti gen/dat.sg., nom/akuz/gen/dat. pl. *mam-e*, *lun-i*, a podobně i u jiných typů feminin.

(8) neurčitá deklinace rumunských maskulin

	singulár	plurál
nom/akuz.	<i>un domn</i>	<i>niște domn-i</i>
gen/dat.	<i>unui domn</i>	<i>unor domn-i</i>

(9) neurčitá deklinace rumunských feminin

	singulár	plurál	= gen/dat.sg.
(a)			na <i>-e</i>
nom/akuz.	<i>o mamă</i>	<i>niște mam-e</i>	
gen/dat.	<i>unei mam-e</i>	<i>unor mam-e</i>	
(b)			na <i>-i</i>
nom/akuz.	<i>o lună</i>	<i>niște lun-i</i>	
gen/dat.	<i>unei lun-i</i>	<i>unor lun-i</i>	

Pro řečtinu platí (kromě residuální skupny feminin na *-os* jako οδός, είσοδος, λεωφόρος) pravidlo, že maskulina jsou zakončena na *-s* v nominativu, kdežto feminina v genitivu (neutra zde vzhledem k situaci v albánštině a rumunštině necháváme stranou).

(10) nř.	maskulina	feminina
nom.sg.	-V-s	-V-0
gen.sg.	-V-0	-V-s

V = vokál

Jak je dále naznačeno, historické procesy směřují k tomuto důslednému rozvržení forem.

(11) vytvoření tvaru na *-s*-Form pro nom.sg.mask., eliminace tvaru na *-s*-Form pro gen.sg.mask.

stř.	nom.	πατήρ	nř. nom.	πατέρα-ς
	akuz.	πατέρα	nř. akuz/gen.	πατέρα
	gen.	πατρός		

(12) eliminace tvaru na *-s* pro nom.sg.fem.

stř.	nom.	ἐλπί-ς	nř. nom/akuz.	ἐλπίδα
	akuz.	ἐλπίδα		
stř.	nom.	δύναμι-ς	nř. nom/akuz.	δύναμη
	akuz.	δύναμιν		

V bulharštině, kde není deklinace pádová, je rodová charakteristika substantiva formálně zajištěna kombinací zakončení singulárové formy a typem plurálu. Když se omezíme opět jen na maskulina a feminina,⁴ jsou pomocí plurálu na *-ove* u jednoslabičných maskulin maskulina typu мост мостове odlišena od feminin typu кост кости. To je významné, protože mezi víceslabičnými, která mají stejný plurál na *-i*, převažují u feminin jména s příznakovým femininním sufixem jako трудност трудност-и.

- (13) bulh. feminina na *-a* nebo *-ja*, plurál na *-i*
 девойка девойки, земя земи
- (14) bulh. maskulina s konsonantickým zakončením, plurál na
 A) *-ove*, jednoslabičná
 мост мостове, хлеб хлебо̀ве, град гра̀дове
 B) *-i*, víceslabičná
 приятел приятели, орел орли
- (15) feminina končící souhláskou, plurál na *-i*
 кост кости, трудност трудности
- (16) (14A) vs. (15): мост мостове vs. кост кости
- (17) Rozlišení mezi (15) a (14B)
 derivační sufix u feminin typu трудност трудности
 synkopae *-e-* u maskulin typu орел орли

Bulharština má však také skupinu maskulin zakončených na *-a* (s přirozeným maskulinním rodem jako баща „otec“, съдия „soudce“ a s „mužským“ plurálem na *-i*). Tato jména mají v singuláru femininní formu členu бащата, съдията.⁵

- (18) maskulina auf *-a*, *-ja* typu баща бащи, о̀дия, о̀дин
 forma se členem: бащата . съдията

Tato čistě formální volba členu, podle zakončení substantiva, může sice na jedné straně být hodnocena jako narušení rodové kongruence, ale vzhledem k výraznému přirozenému rodu těchto substantiv (a signalizaci rodu plurálem) není asi tato okolnost příliš relevantní. Na druhé straně může být tato formální shoda chápána jako projev důležitosti, strukturální relevance zakončení substantiv.

Tendence k formálnímu vyjádření rodu u substantiv je tedy součástí balkánského opakování příznaků určenosti a rodu v nominální frázi a šíře součástí balkánské kongruence, opakování téhož příznaku v rámci synagmatu. Bulharština se na této tendenci v nominální frázi také podílí, přesto, že neklade dvojí člen, její podíl je však méně výrazný než u ostat-

ních jazyků. Enklitický člen, kladený k prvnímu členu syntagmatu, jímž bývá adjektivum, plní v bulharské nominální frázi skloubující funkci, kterou v rumunské a albánské nominální frázi zastává opakovaný preadjektivní člen.

Charakteristickou odchylku od normálního průběhu gramatikalizačního procesu, kdy v souvislosti s generalizací, s obligatorním vyjádřením gramatického příznaku, obvykle dochází i k výběru jednoho z konkurujících si prostředků a k ústupu původních speciálních významových příznaků, máme u makedonského členu, s paralelou v arménštině. Tuto situaci popsal František Václav Mareš ve výše uvedeném článku. Člen zde má 3 různé formy, z nichž jedna vyjadřuje pouhou určenost, další dvě mají významové příznaky blízkosti a vzdálenosti, typické pro deixi. Při přechodu od deixe a anafory ke členu zde došlo ke generalizaci příznaku určenosti, nikoliv však k výběru jedné formy a k úplnému potlačení speciálních příznaků.

(19) člen v makedonštině podle F. V. Mareše
 stolov
 určenost & +blížkost

stol+0   stolo-t
                     určenost & 0

stolon
 určenost & -blížkost

⇔   asymetrická korelace
 ⇔   symetrická korelace

Ze slovesných forem jsou opisné formy (konjunktivy nebo indikativy prezenta) s partikulemi řec. na, bulh. да, rum. să, alb. të, sloužící jako náhrada infinitivu a opisná futura a kondicionály nejvýraznějšími a obecně uznávanými balkanismy v oblasti slovesa. Omezím se proto jen na stručný výklad.

Ve formě, která je z hlediska balkanizace nejprogresivnější mají opisná futura s opisou infinitivu společný typologický charakter. Je to forma ‚proklitikon + sloveso‘, která se zařazuje do širších struktur preferovaných v balkánských jazycích, totiž kombinace klitik a flexe. Verbální komplex tvořený verbem finitem a proklitikou je pro balkánskou větu charakteristický.

Pokud jde o futurum, patří sem typ futura s partikulemi řec. θα, bulh. ще, rum. o să, alb. do të.

Srov. balkánské výrazy pro větu „chci psátí“, kdy i při totožnosti subjektu je užíváno opisu infinitivu, původní obsahové věty, a ne infinitivu.

(1) „chci psát“

řř. θέλω να γράφω/γράφω

bulh. искам да пиша/напиша

rum. vreau să scriu

alb. due të shkruaj (shkruaj)

Srov. dále progresivní formy futura slovesa „psátí“

(2) „budu psát, napíšu“

řř. θα να γράφω > θα γράφω

bulh. ще да пиша > ще пиша

mak. ќе пишам

alb. do të shkruaj, do shkruaj

rum. o să scriu, arum. va scriu

Balkánské jazyky se také shodují ve zdroji pomocného elementu. Je to u opisu infinitivu účelová/obsahová spojka s významem ‚aby‘, u futura pomocné sloveso s významem ‚chtítí‘. Především v rumunštině a albánštině nacházíme stylisticky a zčásti i sémanticky (modálními odstíny) odlišené varianty pro vyjádření futura, s časovaným pomocným slovesem (v rumunštině ve více nebo méně redukované podobě) a infinitivem (v rumunštině) nebo nominálním opisem infinitivu (v albánštině, typ *me fry*,⁶ *për të fry*), přičemž pomocným slovesem je v albánštině sloveso významu „mítí“ a ne „chtítí“ (alb. *kam me fry*, *kam për të fry*) stejně tak jako v jedné variantě rumunského futura, a to ve spojení se slovesným opisem infinitivu, konjunktivem s partikulí *să*.

(3) rumunské varianty futura

voi, vei, va + infinitiv

oi, ei, a/o + infinitiv

o să + konjunktiv

am, ai, are + *să* + konjunktiv

(4) albánské varianty futura

kam me fry

kam për të fry

do të fryj

Na rozdíl od toho, co budeme pozorovat v oblasti préterit, jsou opisné infinitivy a futura užívány v balkánských jazycích bez konkurence syntetických forem. Syntetická forma infinitivu se vyskytuje jen v pevných gramatikalizovaných nebo frazeologizovaných spojeních. U futura je opisná forma užívána v balkánských jazycích, a to i v „srbochorvatštině“, také u dokonavých sloves, na rozdíl od ostatních slovanských jazyků. Srov. např.

(5) bulh. ще напи́ша

sbch. ču napisati, napisaču, ču da napišem

Obnova futura gramatikalizací plnovýznamových sloves poskytuje velmi dobrý základ pro morfosyntaktickou charakteristiku evropských areálů. Rýsuje se zde výrazně i areál středoevropský, kde je charakter pomocného elementu společný, jde o sloveso s původním významem ingresivním: v slov. jazycích *býti*, v němčině *werden* a v maďarštině *fogni* „chytit, chopit se“. Společná je také restrikce užití opisného futura ve prospěch prosté prezentní formy, ve slovanských jazycích dokonavé, v maďarštině a zčásti i v němčině časo prefigované.

Ve srovnání s touto zde jen naznačenou areální a typologickou relevancí modálních (opisů infinitivu, kondicionálu) a futurálních forem se zdá situace v ostatní části balkánského systému méně přínosná pro areální charakteristiku. I když zde nenacházíme balkanismy tak nápadné, přesto však lze vystopovat společné tendence ve vývoji systému préterit a v rodovém systému, a zase jsou tu gramatikalizační procesy vedoucí ke vzniku opisných forem dobrým východiskem.

V případě opisných perfekt a pasiv je velice zřejmé, že má gramatikalizační proces komplexnější povahu a není postižitelný jen zdrojem pomocného elementu (stavového slovesa intransitivního a transktivního, ‚býti‘ a ‚míti‘). Podílil se na něm více složek konstrukce, v balkánském rámci zejména typ participia (protiklad pasivního a aktivního participia ve slovanských jazycích, participium intransitivně pasivního typu v ostatních jazycích) a forma participia (neshodná, shodná se subjektem nebo objektem).⁷

Pokud jde o formu konstrukce je pro balkánské jazyky společné, že mají pro intransitivní i transktivní aktivní perfektum totéž pomocné sloveso, je to však sloveso „míti“ v rumunštině, řečtině a albánštině, kdežto sloveso „býti“ v normálním perfektu bulharštiny a makedonštiny. Neúčast slovanských balkánských jazyků (srov. však variantu typu *има́м видено* i *има́м доде́йно* v makedonštině a v bulharských dialekttech)

na shodě, spočívající v užití stavového slovesa ‚míti‘ pro perfektum transitivní i intransitivní, vyplývá právě z nereversibilního všeslovanského procesu ‚aktivizace‘ *l-* ového participia.

Obecně balkánská je tedy shoda v neexistenci ‚ergativní‘ distribuce pomocných sloves (‚býti‘ pro pasivní a intransitivní, ‚míti‘ pro transitivní oblast), která je typická pro převažující část středo-západní Románie a také pro němčinu (kde pasivní perfektum s *sein* má význam stavový), srov. ital. *è venuto, (il libro) è dato, ale ha dato*, něm. *er ist gekommen, (das Buch) ist gegeben, ale er hat gegeben*. V rumunštině máme naproti tomu generalizované sloveso „míti“, užívané i u intransitivních sloves. Distribuce této generalizované formy v románských jazycích (*ter* nebo *haver* jako generalizované pomocné sloveso perfekta a hlavně plusquamperfekta složeného v portugalštině) poukazuje na to, že by tu mohlo jít v rámci Románie o jednu z isoglos oslišujících tzv. vnější, marginální Románii od vnitřní, centrální. Tyto isoglosy, hlavně lexikální, jsou většinou projevem druhotné latinizace, kdežto generalizace pomocného slovesa by byla tendence spontánního románského vývoje. Pomocné sloveso „míti“ máme i v nové řečtině, zde však bylo podstatné intransitivní *έχειν* s participiem aoristu, nahrazeným později ustrunulou formou rovnající se synchronně 3.sg. aoristu, ale historicky vyvoditelné z infinitivu aoristu.

(6) paradigma perfekta s pomocným slovesem „míti“ u tr. i intr. sloves, s německými překladovými ekvivalenty

- rum. *am văzut* „ich habe gesehen“
am venit „ich bin gegangen“
alb. *kam fry (fryrë)* „ich habe geblasen“
kam shkue (shkuar) „ich bin gegangen“
nř. *έχω γράψει* „ich habe geschrieben“
έχω φύγει „ich bin weggegangen“

Charakteristické pro balkánská opisná perfekta a pasiva je, že se ve svých funkcích uplatňují při konkurenci syntetických nebo syntetičtějších forem. To už samo charakterizuje balkánské jazyky v areálních vztazích.

- (7) préterita balkánských jazyků
imperfektum
aorist/rum. prosté perfektum
složené perfektum
plusquamperfektum¹⁰

System tří základních préterit odlišuje balkánský areál od sousedního areálu středoevropského, kde je jen jedno základní préteritum. To platí i pro němčinu, kde jsou jednoduchý a složený čas komplementární na úrovni stylistické. V běžném úzu se užívá skoro výhradně složeného času, jednoduchý čas je vyhrazen literární naraci podobně jako je tomu opět v části románských jazyků. Uvnitř románských jazyků je zachování jednoduchého perfekta sémanticky odlišného od složeného perfekta v mluveném jazyce areálně podmíněno. Touto isoglosou jsou však spojeny rumunské a italské dialekty, v standardní rumunštině, zřejmě jako součást debalkanizačních tendencí, je úzus normalizován ve shodě s hlavní částí Románie, tj. prosté perfektum je vyhrazeno literární naraci. Préteritálním systémem s dvěma syntetickými a jedním analytickým préteritem se odlišují bulharština, makedonština a „srbochorvátština“ od ostatních moderních slovanských jazyků.¹¹ Jedná se v tomto případě o archaismus, shodně v areální konvergenci zachovaný.

Kromě standardní rumunštiny je v balkánských jazycích opisné perfektum sémanticky příznakové v opozici k aoristu, respektive prostému perfektu. Sémantickou stránkou vývoje složeného perfekta se zde nemůžeme podrobněji zabývat. Řekneme jenom, že Kuryłowiczova gramatikalizační stupnice, která v jeho pojetí se týká perfekta prostého i perfekt složených a vede od stavového perfekta přes perfektum vyjadřující minulý děj relevantní pro přítomnost až k perfektu jako prostému préteritu, tu jednak zdaleka nebyla dovedena do konečného stupně, jednak postihuje jen velice schematicky sémantické možnosti které perfektum rozvíjí, rozdílně v jednotlivých jazycích. V balkánských jazycích byly tyto otázky řešeny především v Cahier balkaniques 3, 1982, svazku věnovaném problematice balkánských časů a modů.¹³

Jako v řadě jiných evropských jazyků, proběhla tedy v balkánských jazycích gramatikalizace perifrází tvořených participii se stavovými slovesy „býti“ a „míti“. Jednoduchá préterita nebyla však tím eliminována z běžného úzu, nýbrž, kromě standardní rumunštiny, zůstala dokonce préterity základními.

Podobně v oblasti diathese je opisné pasivum omezeno ve svém užití syntetickými (medio)pasivy nebo zvratnými pasivy.

(8) diathese v balkánských jazycích
syntetické (medio)pasivum:

novofečtina

albánština (jen prézens a imperfektum)

zvratné pasivum:

bulharština, rumunština, albánština

opisné pasivum

Řečtina a (v prezentním systému) albánština mají syntetická (medio)pasiva, bulharština/makedonština a rumunština zvrtná pasiva. Pozoruhodné je, že v rumunštině je možno užit zvrtného pasiva širě než v ostatních románských jazycích. V rumunském otčenáši máme

- (9) sfînțescă-se numele Tău
sanctificetur nomen tuum

podobně jako v jazycích slovanských. Užití zvrtného pasiva, které ve slovanských a románských jazycích (nikoliv však ve francouzštině) slouží jako tzv. deagentivum,¹⁴ tj. k vyjádření man-Sätze, má v rumunštině ještě volnější podmínky užití než v jazycích slovanských. Uvádím pro to některé příklady, které není snadné shromáždit pomocí běžných rumunských gramatik. Je to proto, že zvrtná forma pasiva je považována za příliš kolokviální a podléhá tedy normalizaci, doporučuje se užívat opisného pasiva. Jak je vidět z příkladů užívá se v rumunštině zvrtné formy i v případech, kdy se o konkrétním subjektu predikuje v préteritu (10–13), může být vyjádřen agens (14–15), a lze ho užit i o subjektu personálním (16).¹⁵

- (10) Fabrica de hîrtie s-a clădit
„Továrna na papír byla postavena“
- (11) Cartea s-a tipărit în condiții excelente
„Kniha byla tištěna za vynikajících podmínek“
- (12) Expoziția s-a deschis ieri
„Výstava byla otevřena včera“
- (13) La 1852 ... s-a sfințit paraclisul spitalului din Tîrgul Neamțului și s-a deschis școala domnească de acolo
„1852 ... byl zasvěcen kostel nemocnice v T.N. a byla zde otevřena vyšší škola“
- (14) Mănăstirea s-a clădit de Ștefan cel Mare
„Klášter byl založen Štěpánem Velikým“
- (15) Exemplele s' au dat de profesor
„Příklady byly uvedeny profesorem“
- (16) La examen se întreaba elevul materia parcursă
„U zkoušky je žák tázán na probíranou látku“

Současná balkanistika tíhne k systematickému srovnání balkánských jazyků, přesahujícímu uznávané a výrazné balkánské shody.¹⁶ Ty byly přirozeným centrem zájmu v období, kdy šlo o to, podat důkaz balkánské konvergence a její typologické relevance. Ukazuje se, že úsilí o systematické srovnání, které bylo neseno do velké míry snahou postihnout na pozadí shod adekvátně také rozdíly balkánských jazyků, vyjevuje zároveň i další méně nápadné shodné stránky balkánských jazykových struktur.

POZNÁMKY

- 1 Srov. zejména Lehmann, Christian. 1986. Grammaticalization and Linguistic Typology. *General Linguistics* 26.3-22
Heine, B., U. Claudi & F. Hünnenmeyer. 1991. *Grammaticalization. A Conceptual Framework*. Chicago/London: The Univ. of Chicago Press
Traugott, E.C. & B. Heine, eds. 1991. *Approaches to Grammaticalization*. 2 vols. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins
Himmelmann, Nikolaus P. 1992. *Grammaticalization and Grammar*. Köln: Institut für Sprachwissenschaft (Arbeitspapier Nr. 17, Neue Folge)
- 2 O komplexnější pojetí gramatikalizace usilují Compes, Isabel & Silvia Kutscher & Carmen Rudolf. 1993. *Pfade der Grammatikalisierung: Ein systematisierter Überblick*. Köln: Institut für Sprachwissenschaft (Arbeitspapier Nr. 17, Neue Folge)
- 3 Protože jsou tyto jazyky reprezentantní čtyř genetických skupin, jeví se v námi sledovaných souvislostech výhodnější pojednávat o bulharštině a makedonštině pod jednou jazykovou jednotkou, ačkoliv jde o dva dnešní spisovné jazyky. Jen odlišuje-li se makedonština (obvykle spolu s některými bulharskými dialekty) od bulharštiny, jednáme o ní zvlášť.
- 4 Tendence charakterizovat feminina zakončením na *-a* a maskulina kosonantickým zakončením se projevuje při zařazování rodu u přijatých slov i morfologickými posuny (přechod k dominantnímu typu feminin na *-a*, změnou gramatického rodu přechodem konsonanticky zakončených feminin k maskulinům). Přesto je však v bulharštině třída konsonanticky zakončených feminin poměrně rozsáhlá, a to více než v ostatních jihoslovanských jazycích, včetně makedonštiny, v nichž uvedené procesy proběhly ve větší míře. Srov. O tom Gulová, Hana. 1988. *Kategorie gramatického rodu substantiv v bulharštině*. (Na materiálu slovníku Najdena Gerova v porovnání s dalším rozvojem bulharštiny). Praha Univ. Karlova.
- 5 Klázení členu ve formě podle zakončení, bez zřetele k rodu, je ještě výraznější v makedonštině. O tom viz Mareš, František Václav. 1974. Die Struktur des Artikels im Makedonischen. *Les études balkaniques tchécoslovaques* 5, 73-79.
- 6 Sloveso fryj „foukat“.
- 7 V rámci indoevropském nebo i širším tu hraje roli dále ještě obsazení pádových rolí (ergativní konstrukce v novoiránských a novoindeckých jazycích, genitiv agentu v arménštině, v litevštině atd.).
- 8 Původně byla participia rodově neutrální (vágní), s přirozenou preferencí pro intransitivně-pasivní („ergativní“) interpretaci, danou jejich adjektivním charakterem. Jak ukazuje hethitština, platil intransitivně-pasivní charakter i pro *-nt-* participium, které v jazycích s rozvinutým rodovým systémem participií funguje jako participium aktivní.
- 9 Tranzitivní *έχειν* s akuzativem a shodným participiem má v řečtině vysloveně rezultativní stavový význam s atributivní platností participia, tedy *έχω γραμμένο το γράμμα* „mám napsaný dopis“. Ustrnulá forma *γράφει* odpovídá nesklonné formě rumunského a albánského participia.
- 10 V rumunštině syntetické, v ostatních jazycích analytické.
- 11 Z moderních slovanských jazyků má ještě lužická srbština jednoduchá préterita.
- 12 Kuryłowicz, Jerzy. 1970. Vývoj gramatických kategorií. Dvanáct esejů o jazyce, 63-79. Praha: Mladá fronta. Kuryłowicz, Jerzy. 1975 (1965). *The Evolution of Grammatical Categories*. *Esquisses linguistiques* 2, 38-54. München: Wilhelm Fink (Diogenes 51)
- 13 Obecně lze jen říci, že v balkánských jazycích je (s různými významovými nuancemi) rozvinut ten typ perfekta, který Srov. Dahl, Osten. 1985. *Tense and Aspect Systems*. New York: Basil Blackwell nazývá existencial nebo experiential perfect, nikoliv však „just“-perfect. Stává-li se relevantní protiklad „hodiernal vs. pre-hodiernal past“ jako je tomu

pravděpodobně v některých rumunských dialektech, je funkce vyjádřit to, co se stalo dnes, vyhrazena prostému perfektu. Srov. Cahiers balkaniques 3, 214-217.

- 14 Srov. Grepl, Miloš. 1973. „Deagentnost a pasivum v slovanských jazycích“. *Čs. přednášky pro mezinárodní sjezd slavistů ve Varšavě*, 141-151. Praha: ČSAV.
- 15 Srov. např. Irimia, Dumitru. 1976. *Structura gramaticală a limbii române. Verbul. Juni-mea: AȘI. Některé doklady pocházejí z naší učebnice: Křešan, Antonín. 1959. Cvičebnice rumunštiny I. Praha: SPN.*
- 16 Srov. o tom např. Asenova, Petja. 1989. *Balkansko Ezikoznanie. Osnovni problemi na balkanskija ezikov sđjaz. Sofija: Nauka i izkustvo*

This research was supported by the Research Support Scheme of the Open Society Institute, grant No.: 831/91.

GRAMMATIKALISIERUNGSPROZESSE IN DEN BALKANSPRACHEN

Es werden Übereinstimmungen und Unterschiede der Balkansprachen in der Verwirklichung der Grammatikalisierungsprozesse charakterisiert. Zur Postposition des Artikels (nicht im Neugriechischen, drei Artikel im Makedonischen) tritt als weitere Übereinstimmung die Wiederholung des Bestimmtheits- und Genusmerkmals innerhalb der Nominalphrase hinzu. Durch die Grammatikalisierung der Umschreibungen mit Partizipien und Zustandsverba „sein“ und „haben“ wurden in den Balkansprachen die einfachen Präterita nicht eliminiert und sind sogar, außer dem Standardrumänischen, als Hauptpräterita gebraucht. Ebenso ist im Bereich der Diathese das periphrastische Passiv beschränkt in seinem Gebrauch durch synthetische (Medio)passiva oder reflexive Passiva. Besonders im Rumänischen hat das Reflexivpassiv breite Verwendungsmöglichkeiten: bei ausgedrücktem Agens, bei personalelem Subjekt.